

УДК 347.135.477

М. С. Долинська

УКРАЇНСЬКИЙ НОТАРІАТ ТА НОТАРІАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ В 1917–1920 РОКАХ

Постановка проблеми. Нотаріат – це правовий інститут, носії якого – нотаріуси – уповноважені державою здійснювати й посвідчувати юридичні акти, надаючи їм публічної сили.

Нотаріат є невід’ємною складовою частиною будь-якої правової системи, він дозволяє державі успішніше здійснювати її правоохоронні, фіскальні й судово-юрисдикційні функції [1, с. 79–80].

Однак недостатньо дослідженими в Україні залишилися проблеми формування системи нотаріату й нотаріального законодавства періоду відродження української державності та значення цього історичного досвіду для розвитку нотаріату в Україні.

Метою статті є аналіз законодавства, що регулювало діяльність українського нотаріату періоду відродження української державності 1917–1920 років, виявлення його проблем й недоліків.

Стан дослідження. Питання історії нотаріату в Україні досліджували багато вітчизняних учених. Слід відзначити праці таких науковців та практиків: В. Баранкова, М. Дякович, Н. Василина, Л. Єфіменко, Ю. Ільїна, В. Комаров, Р. Кочер’янець, В. Степаненко, В. Черниш, Л. Шевчук (Ясінська) та інших. Особливо слід відзначити монографічне дослідження О. Неліна «Інститут нотаріату в Україні: від минулщини до сьогодення». Однак у працях названих науковців недостатньо приділено уваги висвітленню проблем становлення нотаріату та нотаріального законодавства періоду національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках.

Виклад основного матеріалу. Дореволюційний нотаріат забезпечував достеменність широкого кола різноманітних актів. Його постійна затребуваність диктувалася напрацьованою правовою культурою, зокрема, відповідальним ставленням до приватної власності та всіх пов’язаних із нею питань [3, с. 60].

Як стверджує В. Черниш, незважаючи на недоліки, що були в діяльності нотаріату в старій Росії, він у цілому розвивався в період із 1866 року в руслі нового латинського нотаріату [3, с. 52].

Революційним декретом № 1 «Про суд», опублікованим у Росії 24 листопада 1917 року [4], ліквідовано буржуазно-поміщицькі судові органи, інститути судових слідчих, прокурорського нагляду, присяжної та приватної адвокатури, які зберігалися Тимчасовим урядом, та закладено підвалини нового, радянського суду. Тісний зв’язок із ліквідованими судовими органами мав дореволюційний нотаріат, який відігравав суттєву роль у юридичному закріпленні економічного панування буржуазії [5, с. 38]. І хоч не було нічого сказано про скасування Положення про нотаріальну частину, інститут нотаріату в Радянській Росії припинив своє існування [6, с. 25].

На думку Л. Шаповалової, Лютнева демократична революція 1917 року не внесла будь-яких серйозних змін до системи й структури нотаріальних органів, сформованих до початку ХХ століття. Нотаріальне законодавство збереглося спочатку й після приходу до влади більшовиків. При цьому норми старого законодавства могли застосовуватися лише на основі «революційної правосвідомості» [7, с. 56].

Такий стан повної відсутності нотаріальних органів із розподілом їх функцій між іншими установами тривав лише кілька місяців, що, як справедливо зазначає А. Олейнова, з одного боку, свідчило про нездатність вищевказаних органів та організацій виконувати нотаріальні функції, а з іншого – про неприйняття радянським суспільством заміни нотаріусів настільки чисельною кількістю організацій [8, с. 182].

У результаті Жовтневої революції декретами ВЦВК РСФРР «Про скасування спадкування» від 27 квітня 1918 року та «Про дарування» від 20 травня 1918 року фактично було встановлено суцільну націоналізацію нерухомості.

Однак в актах радянської влади нотаріат вперше згадується 23 березня 1918 року, коли Рада народних комісарів Москви й Московської губернії прийняла постанову, якою скасовувала діюче на цей час Положення про нотаріальну частину та вводила нове Положення муніципалізації нотаріальних контор; практично нотаріальні контори припинили свою діяльність. Спочатку замість закритих нотаріальних контор у певних містах створювалися нотаріальні відділи при місцевих радах, які очолювали народні нотаріуси. Однак Наркомюст Росії (циркуляром № 9 від 9 грудня 1918 року) запропонував ліквідувати ці відділи, а їхні функції розподілити між іншими органами відповідно до їхньої компетенції (відділами комунального й соціального забезпечення, запису актів громадянського стану, юридичними відділами, місцевими народними судьями). Проте в лютому 1919 року згаданий циркуляр був Наркомюстом призупинений, і було запропоновано за потреби створити нотаріальні столи в містах при судово-слідчих підвідділах губюстів, а в повітах – при місцевих народних судах [5, с. 38–39].

Після Жовтневої революції, особливо в період громадянської війни та інтервенції, необхідність нотаріату як інституту публічного права відпала, оскільки не стало суспільних відносин, які регулювалися ним [9, с. 9–10].

Жовтневі події у Петрограді та проголошення Української Народної Республіки в Києві докорінно змінили долю української державності. Молода держава опинилася віч-на-віч із проблемою невідкладного законодавчого регулювання найважливіших проблем життя країни, створення власної судової системи, правоохоронних і правозахисних органів, збройних сил, повнокровної економіки, фінансової системи, господарської інфраструктури, інституту нотаріату, який завжди відігравав важливу роль у сфері охорони існуючих суспільних відносин, захисту майнових прав та інтересів власників [10, с. 108].

На теренах України залишалися ті ж самі пореформені суди, та сама організація нотаріальної справи. Вітчизняний нотаріат продовжував керуватися переважно нормами Положення про нотаріальну частину 1866 року. Як зауважує М. Кальницький, різниця полягала у відмінності певних дискримінаційних обмежень, що були чинними в правовій системі царської Росії [2, с. 56].

Виданий Центральною радою 7 (20) листопада 1917 року Третій Універсал, проголошуючи утворення Радянської Народної Республіки, встановив, що існує право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі скасовується і що землі ті є власністю всього трудового народу й мають перейти до нього без викупу [11, с. 313].

17 грудня 1917 року було прийнято закон «Про апеляційні суди», яким повністю скасовувалася попередня структура судочинства з усіма судовими палатами та окружними судами, а також супутніми установами (прокуратурою, судом, нотаріатом); натомість запроваджено народні суди й революційні трибунали, а нотаріати перебували в підпорядкуванні апеляційних судів. З огляду на це генеральний секретар судових справ М. Ткаченко в грудні 1917 року поширив циркуляр із вимогою «негайно видати старшому нотареві розпорядження припинити затвердження кріпосних актів на умовах про встановлення або про перехід права власності, застави й іншого речового права на позагородські землі, зайняті ланами та лісами, а нотаріусам – тимчасово припинити розроблення всіх умов на землі приватного та публічного володіння (орендних, лісорубочних тощо)» [2, с. 56–57].

А в цілому в українській державі згідно із законом «Про правонаступництво» від 25 листопада 1917 року залишалися чинними попередні російські закони, у тому числі й нотаріальне Положення 1866 року. Подібна ситуація спостерігається й на подальших етапах існування української держави (період гетьманату П. Скоропадського та Директорії). Частково змінилися лише правила щодо призначення нотаріусів на посаду.

З утворенням у грудні 1917 року в Харкові Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), що повністю йшла у фарватері Російської Федерації, сліпо переносючи її законодавство на український ґрунт, правове регулювання нотаріальної сфери різко змінилося [10, с. 108].

Постановою Народного секретаріату України (так називався перший Радянський уряд України) від 4 січня 1918 року «Про введення народного суду» вказувалося на ліквідацію, поряд з іншими, й інституту нотаріату [12].

За часів Української держави гетьмана П. Скоропадського гетьманською грамотою від 29 квітня 1918 року скасовувалися розпорядження уряду Української Народної Республіки, які порушували право приватної власності, та встановлювалася свобода купівлі-продажу землі, а за часів Директорії в основу моделі судової системи було покладено принципи дореволюційної Росії [13, с. 481].

У перші роки після перевороту, у період громадянської війни, цивільний оборот у країні був незначним, тому нотаріальна діяльність не набула суттєвого розвитку.

В Українській державі джерелом права були звичаї, законодавчі акти Центральної ради, гетьмана П. Скоропадського, а також акти царської Росії, що не суперечили новому законодавству. У сфері нотаріату чинним було Положення про нотаріальну частину 1866 року, яке регулювало діяльність нотаріату до 1918 року. Тому інститут нотаріату в УНР, Українській державі гетьмана П. Скоропадського, як справедливо стверджує О. Нелін, нічим не відрізнявся від дореволюційного [10, с. 108].

14 лютого 1919 року РНК КРСР затвердила декрет «Про суд», яким ліквідовано старий суд та створено новий пролетарський суд. Декрет складався з трьох статей, з яких перша містила такий припис: «Скасувати всі судові установи, які існували на території України до встановлення Радянської влади: Генеральний суд, судові палати, окружні суди, з'їзди мирових суддів, мирові суди, суди воєнні, морські, повітові, комерційні та інші, а також усі установи й організації, які перебували при колишніх судових місцях: прокурорський нагляд, нотаріат, присяжну й приватну адвокатуру, інститути судових слідчих, судових приставів тощо» [11].

Декретом Ради народних комісарів України від 25 лютого 1919 року «Про утворення народних нотаріальних камер» [15] був заснований інститут народних нотаріусів, який проіснував до 16 квітня 1921 року. Вказаним декретом встановлено, що всі попередньо діючі в межах території Української Соціалістичної Радянської Республіки нотаріальні контори ліквідовуються.

У пункті 2 вказаного декрету зазначено, що в губернських і повітових містах створюються народні нотаріальні камери, які знаходяться у віданні нотаріальних підвідділів при юридичних відділах відповідних виконкомів. Тобто нотаріат був включений не до судової, а до адміністративної радянської структури. Згідно з декретом народних нотаріусів обирали місцеві виконавчі комітети з числа кандидатів, запропонованих нотаріальними підвідділами. При цьому кандидати повинні були відповідати загальним виборчим вимогам радянського ладу: досягти 18-річного віку, не займатися приватною комерцією, не жити на «нетрудові статки» (прибуток від найманої праці або проценти з капіталу), не бути ані служителем культу, ані колишнім агентом поліції чи жандармерії, ані членом царської, гетьманської або якої-небудь королівської родини, ані божевільним чи засудженим. Очолювали нотаріальні камери народні нотаріуси, що обиралися терміном на один рік виконками із числа кандидатів, запропонованих нотаріальним підвідділом. Кандидати повинні були відповідати вимогам пасивних виборців для виборів у ради.

Також істотно звузилась і компетенція щодо вчинення нотаріальних дій. До компетенції народних нотаріусів, згідно з пунктом 2 декрету, відносилися такі: а) засвідчення копій, підписів на актах, довіреностях, проханнях, заявах, зобов'язаннях; засвідчення різних назв, документів, часу пред'явлення документів і речей; знаходження осіб серед живих; б) встановлення фактів, які мають юридичне значення; в) передача заяв від однієї особи до іншої; г) складання та редагування зазначених в пункті 2а документів.

Аналізуючи вищезазначений документ, доходимо висновку, що нотаріуси не мали права вчиняти нотаріальні дії щодо володіння нерухомістю. Цю думку підтверджено в пункті 1 декрету РНК «Про заборону правочинів із нерухомістю» від 21 березня 1919 року, якою було встановлено, що вчинення будь-яких угод із продажу, купівлі, застави тощо всіх нерухомостей і земель у містах та уїздах призупиняється, а угоди, прийняті з 1 січня цього року, не виключаючи випадків переходу нерухомості до іноземних підданих та іноземних установ, є недійсними. Радянським робітничим і селянським депутатам, виконавчим комітетам та їхнім юридичним відділам наказано встановити нагляд за виконанням нотаріусами вказаної постанови. Практично в но-

таріальних камерах засвідчувались правильність копій документів; справжність підписів на актах, довіреностях, заявах, зобов'язаннях, проханнях; встановлення фактів, які мали юридичне значення; передачі заяв від однієї особи до іншої.

Як зауважує Ю. Ільїна, у період громадянської війни виникла тенденція ліквідації нотаріату, зобов'язальні відносини зводилися до аліментного права, сімейно-майнових справ, побутового підряду, купівлі-продажу. Проте вже в період переходу до нової економічної політики увага радянської влади до нотаріату поновлюється [16, с. 114].

Висновки. Нотаріат України після 1917 року докорінно змінив правовий статус. Ліквідація приватної власності на землю й нерухомість привела до нівелювання ролі й значення інституту нотаріату. Запровадження нотаріальних камер слід вважати позитивним моментом, який започаткував розвиток українського нотаріального законодавства. Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному дослідженні вчинюваних нотаріусами в цей період нотаріальних дій.

Література

1. Ясінська Л.К. Становлення нотаріальної діяльності в Римі та її поширення на країни Західної Європи // Л.К.Ясінська // Актуальні проблеми держави і права : Вип. 17. – зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова ; Одеська нац. юрид. академія. – Одеса : Юридична література, 2003. – С. 79–80.
2. Кальницький М. Нариси історії нотаріату України / М.Г. Кальницький ; Укр. нотар. палата. – К. : Гопак, 2008. – 144 с.
3. Черниш В.М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.М. Черниш ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2003. – 20 с.
4. Систематический сборник узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – М., 1918. – Ст. 6. – С. 15–17.
5. Юдельсон К.С. Избранное / Советский нотариат: проблемы доказывания в советском гражданском процессе / К.С. Юдельсон. – М. : Статут, 2005. – 616 с.
6. Выменец С.П. Историко-правовые аспекты становления и развития института нотариата: российский и международный опыт. / С.П. Выменец. – СПб. : Академия общественных связей, 2000. – 231 с.
7. Шаповалова Л.Л. Становление и развитие института нотариата в России: историко-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Л.Л. Шаповалова ; Ставропольский государственный университет – Ставрополь, 2000 – 170 с.
8. Олейнова А.Г. История становления законодательства о нотариате в России: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / А.Г. Олейнова ; Российский государственный торгово-экономический университет. – М.; 2005. – 267 с.
9. Нотариат : [учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»] / [Н.Д. Эриашвили и др.] ; под ред. Г.Б. Мирзоева, Н.А. Волковой, Л.В. Щербачевой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2013. – 447 с.
10. Нелін О.І. Інститут нотаріату в Україні: відминувшини досьогодення: [монографія] / О.І. Нелін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – 130 с.
11. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / редкол.: Т.Г. Гунчак (голова наук. ред.) та ін. – К. : Дніпро, 2001 – . – Т. 6. 2001 – 519 с.
12. Про введення народного суду : Постанова Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 р. Хронологічне зібрання законів, указів в 3 т. – К., 1963 . – Т. 1. – 1963 – Ст. 30.
13. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. – Х. : Право, 2011 – . – Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины / под общ. ред. М.В. Цвика, А.В. Петришина. – 2011. – 896 с.
14. Узаконення та розпорядження робітничо-селянського уряду України за 1919 р. – Х., 1925. – 147 с.
15. Про утворення народних нотаріальних камер : Постанова РНК УСРС від 25.02.1919 р. // ЗУ УСРС. – 1919. – № 15. – Ст. 163.
16. Ільїна Ю.П. Значення радянського періоду розвитку українського нотаріату / Ю.П. Ільїна // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 113–116.

Анотація

Долинська М. С. Український нотаріат та нотаріальне законодавство в період національних державотворчих процесів України в 1917–1920 роках. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню законодавства, яке регулювало діяльність українського нотаріату періоду відродження української державності протягом 1917–1920 років.

Ключові слова: нотаріус, народний нотаріус, нотаріальна камера.

Аннотация

Долинская М. С. Украинский нотариат и нотариальное законодательство в период национальных государственных процессов Украины в 1917–1920 годах. – Статья.

Статья посвящена исследованию законодательства, которое регулировало деятельность украинского нотариата периода возрождения украинской государственности в течение 1917–1920 годов.

Ключевые слова: нотариус, народный нотариус, нотариальная камера.

Summary

Dolynska M. S. Ukrainian notaries and notarial law during the national state processes in Ukraine 1917–1920 years. – Article.

To research legislation to regulate the activities of Ukrainian notaries period of revival of Ukrainian statehood during 1917–1920.

Key words: notary, national notary, notary chamber.

УДК 340.1

О. В. Ковальський

ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ПРОЯВ ВЗАЄМОВПЛИВУ ПРАВА ТА ЕКОНОМІКИ

Актуальність теми. Сучасне правове життя все активніше взаємодіє з іншими сферами соціуму. Це пов'язується з інтенсифікацією суспільних зв'язків, поширенням комунікацій та зростанням значення права як механізму гарантування можливостей людини в найрізноманітніших сферах життя суспільства. Взаємовплив права та економіки є напрямком стратегічної взаємодії двох ключових соціальних систем, у яких перебуває людина. У цьому зв'язку одним із напрямків правового впливу на економічну сферу виступає гарантування економічних прав людини як мінімальних максим поведінки, доступних кожному в площині реалізації економічних потреб та інтересів. При цьому слід зауважити, що економічні права людини нечасто стають предметом окремої уваги, особливо в контексті розгляду економічної функції права. Здається, що саме у зв'язку права та економіки має розкриватися їх система, зміст та форми реалізації.

Мета статті полягає у виявленні змісту економічних прав людини в контексті реалізації економічної функції права.

Аналіз публікацій. Проблематика економічних прав людини зазвичай розглядається в контексті більш широкої проблеми існування так званих соціально-економічних прав. Така позиція домінує в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції та теорії прав людини, зокрема, у працях Л.В. Богораза, Н.Є. Борисової, Н.В. Вітрука, Л.І. Глухарєвої, О.А. Лукашевої, Р.А. Мюллерсона, П.М. Рабіновича та інших. Проте іноді економічні права людини все ж таки розглядають як самостій-